

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Г. С. СКОВОРОДИ

КОНОВАЛОВА ОЛЕНА ІВАНІВНА

УДК 821.161.2-3Шиян

**ПРОЗА АНАТОЛІЯ ШИЯНА:
СОЦРЕАЛІСТИЧНИЙ ДИСКУРС**

Спеціальність 10.01.01 – українська література

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Харків–2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української літератури Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук, професор
Пінчук Тетяна Степанівна,
Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
декан факультету української філології та соціальних комунікацій.

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор
Прасалова Віра Андріївна,
завідувач кафедри теорії та історії української і світової літератури
Донецького національного університету імені Василя Стуса;

кандидат філологічних наук, доцент
Мельников Ростислав Володимирович,
завідувач кафедри української і світової літератури
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.

Захист відбудеться «03» лютого 2017 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.03 в Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди за адресою: 61068, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 221-А.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: 61068, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 215-В.

Автореферат розіслано «27» грудня 2016 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Разуменко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасне переосмислення літератури радянської доби та соціалістичного реалізму як її провідного методу потребує детального аналізу доробку письменників ХХ ст., які творили в межах соцреалістичного канону й були «продуктом» радянської епохи. Один із них – Анатолій Іванович Шиян (1906–1989) – прозаїк, драматург, відомий читацькому загалу за романами «Магістраль», «Гроза», «Хуртовина».

Прижиттєва критика зараховувала цього автора до когорти творців української радянської літератури. Утім, сьогодні творча спадщина А. Шияна залишається поза увагою літературознавців. З одного боку, це можна пояснити, тим, що його зараховують до виключно радянських письменників, чий творчий доробок апріорі не може зацікавити чимось особливим. З іншого, – новітні дослідження української літератури радянського періоду ведуться в національній науці лише неповних десять років, та й то переважно зосереджені на загальних питаннях і поодиноких постатях (А. Головка, О. Довженко, О. Гончар). Відповідно, для об'єктивного уявлення про специфіку художньої творчості доби соцреалізму необхідний аналіз якомога ширшого її спектру.

З дослідницького погляду, постать А. Шияна підходить якнайкраще, оскільки його творча діяльність від першої публікації 1928 р. й до смерті в 1989 р. збіглася в часі із зародженням, становленням та подальшим згасанням соцреалізму в українській літературі. На сьогодні немає комплексних студій, у яких з сучасних позицій було б проаналізовано доробок письменника крізь призму соцреалістичного дискурсу. Усе це зумовлює актуальність і наукову новизну пропонованої розвідки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі української літератури ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Обраний напрям дослідження відповідає межам розвитку сучасної літературознавчої науки в Україні, входить до кола наукових проблем, що пов'язані з розробкою теми «Документалістика початку ХХІ століття: проблеми теорії та історії» (номер державної реєстрації 0113V001780) кафедри української літератури ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Тему дисертації затверджено Вченою радою ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (протокол № 3 від 27 жовтня 2012 р.) та схвалено на засіданні Бюро наукової ради НАН України з проблеми «Класична спадщина та сучасна художня література» Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України (протокол № 5 від 27 грудня 2012 р.).

Мета дисертаційної роботи полягає в комплексному осмисленні творчого доробку українського радянського письменника А. Шияна крізь призму соцреалістичного дискурсу літератури ХХ ст.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

– здійснити огляд праць, присвячених соціалістичному реалізму, дослідити теорію соцреалістичного дискурсу та обґрунтувати підхід до його тлумачення;

- відтворити життєвий і творчий шлях А. Шияна, визначити характер рецепції його творчості в критиці та літературознавстві радянського періоду;
- проаналізувати особливості реалізації виробничої теми, творення й функціонування ключових радянських ідеологем у творах письменника;
- визначити шляхи й авторські прийоми реалізації соцреалістичного дискурсу в прозі А. Шияна на проблемно-тематичному, поетикальному та образному рівнях;
- висвітлити авторську візію Другої світової війни та шляхи її оприявлення.

Об'єкт дослідження – прозові твори А. Шияна, написані в період з 1928 до 1982 рр.

Предмет дослідження – соцреалістичний дискурс у прозі письменника, особливості його функціонування.

Матеріалом дослідження є твори «Баланда» (1930), «Війна» (1928), «Галерія» (1931), «Гітлерові – посіпаці, скаженому собаці» (1943), «Гроза» (1936), «Жолобок» (1931), «Землею рідною» (1942), «Зрадниця» (1942), «Імандра» (1931), «Лісокради» (1928), «Мавра» (1928), «Магістраль» (1934), «Марія Фастова» (1947), «Навколо Європи» (1959), «На голубій Десні» (1946), «Ні, ти плакати не будеш!» (1942), «Олексій Фещенко» (1931), «Олена Семенівна Хобта» (1951), «Партизанський край» (1946), «Пропащі» (1942), «Розплата» (1941), «Савел Калюжний» (1929), «Світляки» (1940), «Сестро моя» (1942), «Товариші» (1928), «Тут буде освоєна земля» (1948), «Хуртовина» (1979 – 1980); архівні документи (фонд Анатолія Шияна № 448 в Центральному державному архіві-музеї літератури та мистецтв України).

Теоретико-методологічну основу дисертації становлять праці, присвячені аналізу методу соціалістичного реалізму (Н. Бернадська, І. Голомшток, Б. Гройс, Т. Гундорова, Х. Гюнтер, І. Дзюба, Є. Добренко, І. Захарчук, К. Кларк, О. Роготченко, В. Хархун); студії з теорії дискурсу (Н. Арутюнова, М. Бахтін, Л. Буянова, С. Денисова, Ю. Караулов, О. Кубрякова, Ю. Степанов, І. Юшковець); наукові розвідки та літературно-критичні матеріали про життя і творчість А. Шияна (К. Волинський, А. Іщук, Ю. Кобилецький, Ю. Мушкетик, О. Стаєцький, А. Стучевський, Д. Шлапак). Також ми спираємось на роботи В. Агеєвої, Б. Буряка, В. Дончика, М. Жулинського, О. Журбиної, Ю. Коваліва, Д. Наливайка з історії української літератури ХХ ст.

Методи дослідження. На основі системного підходу до інтерпретації доробку письменника в дисертації використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, зокрема: біографічний (вивчення життєвого та творчого шляху А. Шияна в нерозривній єдності, визначення тем і мотивів його творів); історико-генетичний (аналіз виникнення й розвитку методу соціалістичного реалізму); культурно-історичний (вивчення тоталітарної епохи й функціонування методу соціалістичного реалізму в літературі ХХ ст.; дослідження процесу становлення А. Шияна як радянського письменника); структурний (розгляд тематики й проблематики, композиції, фабули, образів прозових творів); метод наукової індукції (вивчення архівних джерел та їхня систематизація); теоретичне

узагальнення (уточнення поняттєвого апарату, літературознавчої сутності понять «соціалістичний реалізм», «дискурс», «соцреалістичний дискурс»); елементи психологічного методу. Для зіставлення наукових думок, поглядів на природу соціалістичного реалізму як художнього явища, його сприйняття / заперечення в історії літератури залучено компаративний метод дослідження. Текстуальний метод, а також прийоми герменевтики та рецептивної естетики використано під час аналізу конкретних прозових творів.

Наукова новизна отриманих результатів зумовлена тим, що в дисертації:

- *уперше* системно досліджено життєвий і творчий шлях українського радянського письменника А. Шияна (із залученням архівних матеріалів), здійснено ґрунтовний аналіз літературно-критичної рецепції його творчості в критиці та літературознавстві;
- *уведено* в науковий обіг опис творчого доробку А. Шияна-соцреаліста, здійснено комплексний аналіз художньої спадщини митця, зокрема визначено тематику, проблематику, образну систему, особливості творчої лабораторії, творення й функціонування ключових радянських ідеологем;
- *удосконалено* інтерпретативну модель виробничої прози А. Шияна (крізь призму психологізму та індивідуалізації) і авторської візії Другої світової війни;
- *набуло подальшого розвитку* осмислення проблем соціалістичного реалізму й соцреалістичного дискурсу з погляду сучасної наукової парадигми.

Теоретичне значення роботи полягає в розширенні уявлення про соціалістичний реалізм в українській літературі та в розгляді творчості А. Шияна-соцреаліста, особливостей його мистецької лабораторії крізь призму соцреалістичного дискурсу. Матеріали дисертації сприятимуть подальшій розробці проблеми соцреалістичного дискурсу в історії української літератури ХХ ст., стануть елементом сучасного переосмислення історії національної літератури радянського періоду.

Практичне значення одержаних результатів. Результати роботи можуть бути використані при вивченні історії української літератури ХХ ст. у вищих навчальних закладах, при розробці та підготовці вишівських курсів з історії української літератури, спецкурсів і спецсемінарів, при підготовці навчальних посібників та підручників для студентів гуманітарних спеціальностей, при написанні курсових, дипломних, магістерських робіт, а також сприятимуть подальшим дослідженням українського соцреалізму.

Апробація результатів дослідження. Робота в повному обсязі обговорювалася на засіданні кафедри української літератури ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Результати дисертації були апробовані на XII Міжнародній конференції молодих учених Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (Київ, 2013); Міжнародній науково-практичній конференції «Чинники розвитку філологічних наук ХХІ століття» (Львів, 2014); X Міжнародній науковій конференції «Актуальні наукові дослідження в сучасному світі» (Переяслав-Хмельницький, 2016); I Міжнародному науковому інтернет-семінарі «Мова. Література. Історія. Культура. Проблеми вивчення та викладання» (Ланьчжоу, КНР, 2016); VIII Всеукраїнській науково-практичній конференції

«Перший крок у науку» (Луганськ, 2013); Всеукраїнській науковій конференції «Запорожжя в гуманітарному дискурсі» (Запоріжжя, 2013, 2015); VII Всеукраїнській науковій конференції «Документалістика початку ХХІ століття: проблеми теорії та історії» (Луганськ, 2013); XII Всеукраїнській науковій конференції «Слобожанщина: літературний вимір» (Луганськ, 2014); Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції студентів, аспірантів, молодих учених «Мови та літератури в полікультурному суспільстві» (Маріуполь, 2014); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Слобожанська бесіда – 8. Екологія мови – екологія людських стосунків» (Старобільськ, 2015); Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів і молодих учених «Антропоцентрична скерованість сучасної наукової лінгвістичної парадигми» (Миколаїв, 2016), XIII Всеукраїнській науковій конференції «Слобожанщина: літературний вимір» (Старобільськ, 2016); наукових читаннях «Українська література від давнини до сучасності: парадигми, напрямки, проблеми» (до 105-річчя від дня народження доктора філологічних наук, професора Михайла Давидовича Бернштейна) (Запоріжжя, 2016).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи висвітлено в 15 наукових статтях, з яких – 7 у спеціалізованих фахових виданнях України та 2 у зарубіжних.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який налічує 199 позицій. Загальний обсяг роботи становить 193 сторінки, із них – 172 основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** сформульовано проблематику, концептуальні засади дисертації, обґрунтовано актуальність, визначено тему й завдання, об'єкт і предмет дослідження, висвітлено наукову новизну, теоретичне й практичне значення, методологічні засади роботи, подано відомості про апробацію результатів дослідження та публікації.

У першому розділі **«Теоретико-методологічна база дослідження»** окреслюються теоретичні підвалини дисертації та з'ясовується історія питання.

У підрозділі *1.1. «Соціалістичний реалізм у літературознавчому дискурсі»* вказується, що сучасна світоглядна криза, криза канону та методологічна розхитаність науки спонукають до пошуку шляхів їхнього подолання через постійну ревізію набутків попередніх епох. Соціалістичний реалізм без сумніву можна вважати одним із них. Його мистецький і термінологічний статус – головні проблеми, які дискутуються науковцями протягом усього періоду існування методу в радянській літературі. Їх можна розподілити за такими векторами: термінологічне оформлення (Ю. Борєв, З. Голубєва, Є. Добренко, І. Голомшток, Ю. Ковалів, А. Синявський, В. Хархун); джерельна база (Б. Гройс, Т. Гундорова, Д. Наливайко, М. Попович); генеза й трансформації соціалістичного реалізму (Л. Булавка, Г. Гюнтер, Д. Марков, О. Сінченко, В. Хархун). Багато уваги приділено питанням ідеології та літератури, політичного/соціального замовлення, радянської міфології (Г. Веселовська, В. Гриневиц, І. Захарчук, Т. Круглова, К. Машкова) тощо. На

сучасному етапі спостерігається процес звільнення від форм-кліше сприйняття культури, якими була охоплена вітчизняна наукова думка в 1990-х рр. Проте досі не вироблено однозначних і точних інтерпретаційних моделей літератури соцреалізму, а тому літературознавчий дискурс не є цілісним.

Майже всі дослідники говорять про необхідність перегляду й переосмислення радянської культури та її основних кодів. Попри оформлення соціалістичного реалізму як панівного методу в літературі в офіційний спосіб, науковці не заперечують факт існування літературно-мистецьких витоків соцреалізму, вбачаючи в ньому реалістичне (М. Бухарін, Є. Добренко, М. Попович, А. Упіт), романтичне (Є. Добренко, О. Морозов, Д. Наливайко, А. Упіт), класицистичне (Ю. Балашова, Л. Медведюк, А. Синявський), авангардистське (Т. Гундорова, Б. Гройс, Г. Гюнтер), панфутуристичне (А. Біла) коріння. Через злиття органічних та привнесених ззовні рис і сьогодні не вироблено єдиного підходу до тлумачення методу. Співіснування цих рис робить соціалістичний реалізм унікальним феноменом.

Сучасна наукова спільнота і зараз знаходиться між запереченням соцреалізму (Г. Веселовська, Л. Медвідь, Д. Наливайко, Є. Сергєєв) та його прийняттям, хоч і з поправками на псевдоестетичні характеристики та ідеологічне навантаження (М. Голубков, Т. Гундорова, Є. Добренко, К. Кларк). Але без урахування цього явища загальна картина художнього розвитку у ХХ ст. не буде повною. Літературознавче переосмислення його української версії (роботи О. Гребенник, Т. Гундорової, І. Захарчук, О. Роготченка, О. Сінченка, В. Хархун) має надзвичайно коротку історію (п'ятнадцять років) й характеризується різноманітністю поглядів.

Навколо поняття соціалістичного реалізму завжди точилися дискусії: у період з початку 1930-х до 1934 рр. вони були спрямовані на «боротьбу за метод» (мова, формалізм, загальна теорія соцреалізму); у 1940–1950-х рр. ці дискусії стосувалися теорії безконфліктності, проблеми типового, «позитивного героя»; у 1960–1970-х рр. – питання природи та трансформації соцреалізму як «відкритої системи» (з метою розширити рамки уявлення про літературу соцреалізму). Дискусія кінця 1980-х рр. стала підсумковою в радянському науковому дискурсі. Однак із розпадом СРСР полеміка навколо методу не вщухла.

Соціалістичний реалізм як культурно-історичний феномен виходить далеко за межі літературознавчого вивчення. Постійний інтерес дослідників, формування плюралістичного наукового простору навколо цього поняття не ставлять під сумнів факт існування соцреалізму. Оптимальним для нашого дослідження є трактування цього методу як панівного в культурі тоталітарної доби, регламентованого політичною доктриною та ідеологією.

Дослідження прози А. Шияна в межах обраної проблематики неможливе без формування загального уявлення про дискурс та визначення специфіки соцреалістичного дискурсу.

До проблем термінології, генези та особливостей дискурсу в різний час зверталися А. Ареф'єва, Н. Арутюнова, Л. Буянова, Ю. Караулов, С. Чернюк. У контексті нашої розвідки цікаві дослідження дискурсу влади А. Ворожбитової, Є. Добренка, І. Казимирової, Ю. Степанова, І. Юшковець. На сучасному етапі загальноприйнятим є розуміння дискурсу як зв'язаного тексту в контексті багатьох

конститутивних і фонових чинників – прагматичних, соціокультурних, психологічних тощо.

Дискурс має розчленовану систему типів, що залежать від множинності особливостей і можуть змінюватися відповідно до ситуації чи контексту. Одним із виокремлених типів є соцреалістичний дискурс. За своєю природою, він поєднує ідеологічний і політичний дискурси в тоталітарному контексті, що підміняють художність. Для цього типу характерні офіційність, унормованість, уживання артикульованих системою ідеологем, конструювання реальності, використання мови для фіксації свідомості, творення нового героя, репрезентантами є твори мистецтва, зокрема – зразки художньої літератури.

Підрозділ 1.2. «Проблеми вивчення творчості Анатолія Шияна в контексті доби» присвячено відтворенню життєвого й творчого шляху письменника та розгляду критичної та літературознавчої рецепції його доробку. Ім'я автора завдяки романам «Гроза» та «Хуртовина» міцно закріпилося серед класиків українського соцреалізму.

Формування світогляду та художньо-естетичних смаків митця відбувалося з ранніх років: вплив сімейного оточення (твори українських і російських класиків), української народнопоетичної стихії (слобода Борисівка) та буремних подій Жовтневої революції. Пізніше письменник-початківець опинився в лавах «Молодняка», де його світоглядні позиції пройшли ідеологічне гартування. У 1928 році він дебютував з невеличким оповіданням «Лісокради». Однак увагу критики привернув лише з виходом у світ повісті «Баланда» (1930). Рецепція доробку письменника в радянський час представлена присутнім пластом текстів: заміток, статей, спогадів, нарисів, рецензій, монографій, – опублікованих з 1930 по 1989 рр. Найчастіше прочитання його творів здійснювалося крізь призму ідеологічних питань та актуальності тематики, рідше – образної системи й художніх засобів. Рецептивна модель мала такі концептуальні вузли: романи «Гроза» та «Хуртовина» вважалися вершинними зразками творчості митця; повість «Баланда» – дебютним твором, сильним ідейно, але невідшліфованим художньо; «Магістраль» – слабким романом на актуальну (для 1930-х рр.), але недостатньо вивчену автором тему; повість «На голубій Десні» – відверто невдалою спробою, яку практично викреслили з творчої спадщини А. Шияна. І саме цією моделлю свідомо послуговувалися критики, готуючи ґрунт для читацького сприйняття текстів. Саме її ретрансливали в читацьку свідомість шляхом масового перевидання творів митця.

Зупиняючись на ідейно-тематичних домінантах творів А. Шияна, відзначимо, що письменник порушував теми класової боротьби («Жолобок», «Савел Калюжний», «Товариші», «Гниль», «Гроза»); життя селян у радянський час («Ланкові», «На голубій Десні», «Тут буде освоєна земля»), тотальної індустріалізації («Галерія», «Магістраль»); переможного пафосу Другої світової війни («Не здаюсь!», «Партизанський край», «Хуртовина»). Напрочуд відчутними були морально-етична тема та психологічний складник. У творах зрілого періоду прозаїк-соцреаліст зводить психологізацію до ключового художнього прийому творчості. Не можна залишити поза увагою змалювання характерів персонажів з допомогою влучної художньої деталі-характеристики («крихти») – коротко та

рельєфно: «А. Шиян ніби побіжно кидає якийсь штрих, що проливає світло на весь образ» (Ю. Мушкетик).

Залучення біографічного та культурно-історичного методів дало можливість дослідити становлення письменницької позиції, входження в літературу, формування світоглядної парадигми та творче зростання. Як результат, нами розроблено періодизацію його творчості, що охоплює час з 1928 року до 1989 року й складається з п'яти періодів.

У другому розділі **«Художня реалізація ключових ідеологем соціалістичного реалізму в прозі Анатолія Шияна»** розкривається ідейно-тематичне й художнє становлення письменника, показуються шляхи реалізації виробничої тематики та оприявлення радянської дійсності й ключових ідеологем соцреалізму в його різножанровому доробку.

У підрозділі 2.1. *«Ідейно-тематичне й художнє становлення ранньої творчості митця»* проаналізовано художньо-тематичне поле творів А. Шияна та визначено особливості використання ідеологем у цей період. Радянська ідеологія, тоталітарна за своєю суттю, чинила колосальний вплив на реальність, удаючись до конструювання в межах літератури ментальних світоглядно насичених одиниць – ідеологем. Для багатьох радянських авторів, особливо початківців, ідеологеми виступали концептуальними вузлами творів. У доробку А. Шияна ідеологеми присутні вже в ранній період його творчості, і разом із ідейно-тематичними та художніми особливостями вони відіграли свою роль у становленні й подальшому її розгортанні.

До першого періоду творчості письменника (1928–1931) належать оповідання «Товариші» (1928), «Війна» (1928), «Мавра» (1928), «Савел Калюжний» (1929), «Імандра» (1931), «Жолобок» (1931) і повість «Баланда» (1930). Вони мають неабияку цінність у дослідженні доробку автора, оскільки їх можна вважати виявом художніх шукань та формування світогляду А. Шияна.

Цей період позначений тематичною вузькістю та мовностилістичною слабкістю творів. Серед недоліків – перенасичення мови росіянізмами, макаронічною мовою («Війна»); характери героїв показані статично, автор не змальовує зміни, які відбуваються в їхній свідомості під впливом зовнішніх чинників («Мавра», «Товариші»); орієнтуючись на ідейний зміст, автор нехтує правилами конструювання твору («Мавра», «Баланда»). З усієї різноманітності художніх засобів найчастіше він використовує прийом контрасту та художнього паралелізму (людина – природа). Мистецька цінність творів цього періоду зростає завдяки надзвичайно сильній пейзажній системі («Жолобок», «Війна», «Баланда»). Письменник почав використовувати прийом психологізації («Товариші»), зарекомендував себе як знавець народного життя. Уже в ранніх творах А. Шиян активно послуговується ідеологемами: зокрема, ідеологема «ворог» еволюціонує від примітивно-власницького трактування («Лісокради») до глибокого класового («Імандра», «Товариші», «Жолобок», «Баланда»), а ідеологема «нова людина» в цей період лише зароджується й представлена образами Сандера Кенралі («Імандра») та групи комсомольців на чолі з Ольгою Ярош («Баланда»).

Художню й світоглядну еволюцію демонструють оповідання «Жолобок» і повість «Баланда». Остання стала вершиною раннього періоду творчості А. Шияна та засвідчила зростання митця в жанровому й образному планах, найповніше розкрила сформовану манеру письма. Радянська критика схвально відгукнулася на цей твір, назвавши його класичним твором пролетарської літератури.

У підрозділі 2.2. «Тема виробництва та її реалізація у творах письменника 30-х рр.» на прикладі нарису «Галерія» й роману «Магістраль» досліджено особливості реалізації виробничої теми в прозі письменника. Сучасний науковий інтерес до виробничого жанру радянської прози не вносить чіткості в дослідження українського виробничого роману як цілісного й системного явища. Існування такої проблеми зумовило актуальність вивчення виробничого роману А. Шияна «Магістраль» та нарису «Галерія» як його предтечі.

«Галерія» розкриває перед читачем процес будівництва водопроводу на Кузнецькому металургійному комбінаті. Твір побудовано на класичному поєднанні прийомів виробничої прози в ідейно-сюжетному трикутнику: складність завдання, що стоїть перед героями (будівництво водопроводу по дну р. Томі) – короткі терміни (адже КМК терміново потребує водопостачання) – постійні перешкоди (природна стихія річки, важкі кліматичні умови будівництва). А. Шиян зміг достатньо повно розкрити тему інноваційних підходів до будівництва (проект інженера Сергія Сазикіна), однак перенасиченість твору виробничою термінологією, статичність героїв свідчать про недосвідченість автора у творенні образів і характерів.

Роман «Магістраль», що розкриває історію перших років соціалістичної індустріалізації, дав змогу письменникові вийти за звичні жанрові межі й змалювати широке полотно життя радянського суспільства в умовах індустріалізації. Однак, окрім програмового зображення виробничих процесів і колосальних темпів будівництва, А. Шиян відійшов від схематизму в змалюванні героїв роману, зробив їх живими й багатограними. Митець досяг цього шляхом уведення приватних наративів до головної фабульної лінії твору. Сюжет та ідейна завантаженість твору дають підстави говорити про «Магістраль» як про роман-виховання, у якому розкрито перетворювальну силу праці й виховну роль колективу в долі людей, що втратили свою «життєву магістраль», у трансформації їхньої психології, що не вкладалася в рамки нової соціалістичної дійсності. Своїм романом автор не лише відточив майстерність характеротворення в межах нової жанрової форми, а й зміг вийти за вузькі межі виробничого роману, зробивши його більш людяним, зменшивши тиск формалізму на «Магістраль». Письменник ніби ділить художній світ (проекція на дійсність) на два – колективний світ перетворювальної праці (зовнішній світ) і глибоко індивідуальний, інтимний світ внутрішнього «Я». І хоч виробнича тема частіше за інші згадується А. Шияном у творі, після прочитання «Магістралі» приходиться відчуття, що саме в бараках відбуваються ключові події роману.

Підрозділ 2.3. «Радянська дійсність та ключові ідеологеми соціалістичного реалізму: оприявлення на ідейному й текстовому рівнях» розкриває процес творення та функціонування ключових радянських ідеологем у творах А. Шияна, написаних у

різний час (повість «Баланда», романи «Магістраль», «Гроза», «Хуртовина»). Письменник зміг показати радянську дійсність на ідейно-тематичному та образному рівнях у всій різноманітності її проявів. Це стало можливим завдяки майстерності автора та його обізнаності з реаліями життя. Досягнення науки й техніки («Дослідне поле», «Тут буде освоєна земля»), «перетворювальна праця» («Ланкові», «Баланда»), успіхи передових народних господарств («Ланкові», «У степовому колгоспі»), образ героя «нового типу» («Гроза», «Хуртовина», «Імандра»), – ці теми залишаються актуальними для митця протягом усієї творчості.

Говорячи про реалізацію ідеологем соціалістичного реалізму, відзначимо, що вони присутні в багатьох творах письменника. Серед них: повість «Баланда» («колективізація», «куркуль», «комсомольці», «народне господарство», «механізація»); роман «Магістраль» («перетворювальна праця», «трудовий подвиг», «індустріалізація», «ударництво», «соцзмагання»); роман «Хуртовина» («ворог», «щоденний героїзм», «визвольна армія», «організований партизанський рух», «тилова боротьба», «тотальний патріотизм») та інші. У творчості А. Шияна наявна низка універсальних ідеологем, які є перехідними. Автор користується ними як маркерами для художнього оформлення радянської дійсності. Це ідеологеми: «ворог», «старший брат», «велика родина», «батько народів», «нова людина», «колгосп», «світле майбутнє». У прозі митця вони постають як автономні одиниці, а також як взаємодоповнювальні елементи, що увиразнюють одне одного. Ідеологема «ворог» розбудовується автором від перших ранніх оповідань до пізніх великих прозових полотен, набуваючи авторського звучання в концепції «розумного зла» (образи Аркадія Шумейка, Софії Ізарової, Бориса Владика). Концепція позитивного героя, продукована в мистецтві від початку 1930-х рр., набуває характеру «літературної формули тоталітарної антропології» (В. Хархун) і створює ілюзію існування людей вищого порядку – особистостей «нового типу». Ця думка активно культивується й на сторінках творів А. Шияна, реалізуючись в образах-типах Олексія Фещенка, Сандера Кенрالی, Якова Македона, Олени Хобти, Івана Крутояра тощо. Використовуючи всю свою майстерність у змалюванні людини, автор зміг не просто зреалізувати соцреалістичні ідеологеми, а показати живу особистість на тлі радянської епохи.

У третьому розділі **«Національний компонент і Друга світова війна у творчості Анатолія Шияна: візія та ревізія»** досліджено співіснування національного складника з методом соціалістичного реалізму в доробку письменника, а також розглянуто ретрансляцію офіційного бачення та авторську модель війни в художніх і художньо-публіцистичних творах воєнної тематики.

У підрозділі 3.1. *«Національний складник соцреалістичного дискурсу в прозі письменника Анатолія Шияна»* розглядається взаємодія національного компоненту творчості з соцреалізмом. Історичні й соціально-культурні зрушення в епоху тоталітаризму мали на меті створити міжнаціональну радянську «співдружність» (з домінуванням російського народу, мови, культури). Однак номінальне ігнорування національного/ментального складника не могло нівелювати фактичну його присутність у свідомості та творчості митців. Ментальний світ А. Шияна прямо пов'язаний зі світоглядною парадигмою. Він збагачувався за рахунок літературної

класики (твори М. Гоголя, Т. Шевченка) та народної стихії, у якій перебував прозаїк. Ще з дитинства на формування світоглядної парадигми майбутнього митця мали вплив власне національні чинники, а ментальний досвід, отриманий у процесі комунікації з широким колом близьких і друзів (українців за походженням і способом мислення), знайшов свій вияв у вже радянському майбутньому українського письменника. Звідси оприявлення на рівні творів таких ментальних рис, як: національний вектор (сільська тематика більшості творів, національне в образах героїв – Василя Морозенка з «Хуртовини», дядька Степана з твору «На голубій Десні»); залюбленість у природу («На голубій Десні», «Хуртовина»); увага до народної пісні («Партизанський край», «Світляки»); постійне звернення до етнографії (детальні описи побуту селян, національного українського вбрання – «Мар'яна», «Хуртовина»); спорідненість з рідною землею; увага до селянського життя; теплота й повага до українця-хлібороба, який на вимогу часу стає радянським трударем-колгоспником («Ланкові», «Хуртовина»). В описах українського села та портретних характеристиках, особливо жіночих, превалює естетизм (образи Мар'яни, Тетяни Туркан, Олени Мудрої), відчутним є сильний зв'язок радянського села з народною традицією та національним ґрунтом.

Українські ментальні риси, які рівною мірою властиві натурі письменника та героям його творів, – це: повсюдний ліризм; почуттєвість; інтровертивна вдача; меланхолійний темперамент; глибокий емоційний зв'язок з краєм, де народився; пантеїзм; споглядальність; схильність до рефлексії. Саме індивідуалізм, пантеїзм, емоційно-почуттєве начало і, як наслідок, повсюдний ліризм стають визначальними рисами української ментальності. Вони складають мікрокосм А. Шияна, співіснуючи з макрокосмом, – радянським, але не зливаючись.

Джерельною базою підрозділу 3.2. «Офіційна інтерпретація воєнних подій крізь призму художньо-публіцистичних творів» стали переважно художньо-публіцистичні твори А. Шияна – оповідання «Розплата» (1941), нарис «Землею рідною» (1942), збірка «Не здаюсь!» (1942), памфлет «Гітлерові – посіпаці, скаженому собаці» (1943), книга нарисів «Партизанський край» (1946). Ці зразки прози є красномовною ілюстрацією офіційної візії війни, пропущеної крізь призму свідомості автора. Значна частина фактичного матеріалу, використаного митцем під час написання творів, – щоденникові записи та спогади. Усі з обраних нами творів тематично й ідейно дуже близькі. Написані в різній художній манері (хоч превалює публіцистичний стиль), вони ретранслюють офіційну модель війни, закріплену в нормативних документах, зверненнях Сталіна та військового керівництва.

Оповідання «Розплата» та збірка «Не здаюсь!» – одні з перших творів на воєнну тематику, що конструюють офіційний міф війни (особливо її початку) з такими ключовими посланнями: тилова боротьба, єдність, невідступність, щоденний тотальний героїзм та патріотизм, добровільна мобілізація, готовність до самопожертви. Через міф культивувалася також думка про оборонну війну СРСР. У таких умовах особливого значення набувала функція конструювання дійсності, властива мистецтву соціалістичного реалізму. Реалізований у творах офіційний міф оборонної війни виконує інформативно-настановчу функцію. Автор ретранслює бойову «правду», головна функція якої – не відповідати реальним фактам, а

консолідувати й мобілізувати спільноту (за принципом наслідування героїв творів). Для цього А. Шиян використовує такі прийоми: діалог з уявним співрозмовником, поданим як узагальнений образ («Сестро моя!», «Пропащі»); психологізований пейзаж («Розплата»); реалістичність; патетичний пафос. Для дослідження реалізації радянської пропаганди в літературі пізнішого періоду війни ми звернулися до нарису «Землею рідною (з блокнотів військового кореспондента фронтової газети “За Радянську Україну”»)). Він тиражує ідеологему «ворог», розкриваючи звірства німецьких загарбників, їхню жорстокість і безпринципність. Велика книга нарисів «Партизанський край», написана по війні на основі воєнних записів та заміток про партизанську боротьбу, має піднесений, оптимістично-героїчний настрій, а полюс авторського інтересу зміщено з ворога на героя. Відмінними рисами твору є стилістична довершеність, упорядкованість і композиційна стрункість нарисів. Вони характеризуються стислістю, влучністю образних і пейзажних характеристик, увиразнених тонким умінням митця фіксувати момент. Репортажна форма викладу, протокольність записів, хронологічність, авторська включеність у події дає підстави класифікувати «Партизанський край» як воєнний літопис радянського часу.

У підрозділі 3.3. *«Художня модель війни як результат авторської реценції»* подано авторську модель війни з її ключовими кодами, образами та ідеологемами, найповніше виражену в романі «Хуртовина». Після 1941 року старий культ Жовтневої революції поступився місцем новому – Великій Вітчизняній війні. Він на довгі роки став основним чинником консолідації радянського суспільства, витворивши однойменну ідеологему з колосальним мобілізаційним потенціалом. З послабленням цього впливу з плином часу та втратою тотального авторитету компартії виникла нагальна потреба повторної ревізії подій Другої світової війни та вироблення нових стратегічних міфів. У ситуації існування поствоєнного синдрому в суспільстві радянській владі було достатньо розбудити в пам’яті маси спогади про цю небезпеку та спільну протидію їй. Так пояснюємо появу на літературній арені чергової хвилі творів про війну, зокрема трилогії А. Шияна «Хуртовина» (1979–1980). У романі письменник-соцреаліст зробив українських селян активною частиною радянської армії, показав усю тяжкість горя кожної людини. Автор майстерно виписав образи трудівників тилу та червоноармійців (особливо партизанів), показав широкий хронологічний діапазон, ключовим сюжетним компонентом роману митець обрав партизанську боротьбу. Основними рисами роману стали епічність, ліризм, калейдоскопічність та психологізм.

Перспективний вектор післявоєнної реабілітації А. Шиян вбачав в активізації архетипних категорій роду, любові, Батьківщини. Любов – персональний шлях оборони, який протистоїть світові війні. Любов як інтимне почуття стає шляхом спасіння героїв твору: Іван Крутояр і Тетяна Туркан, Дуня Ярмоленко і Леван Батурія, Катерина Малинка і Антон Чалепа, – у час воєнного лихоліття вони обирають любов головною рушійною силою своєї боротьби. Для решти героїв твору шляхом оборони є любов до сім’ї та рідного краю. Письменник змальовує десятки українських родин, на прикладі їхніх доль розкриває всю глибину трагізму війни. Українське село Сокирне – своєрідна проекція всієї країни, охопленої полум’ям смерті. Митець поєднав макрорівень зображення війни з «малими життєвими

світами» (О. Лисенко), показавши людину в ній. Однак приватні наративи героїв існують виключно в контексті колективної пам'яті.

Роман репрезентує офіційну модель війни, але парадна риторика поєднується з глибоко драматичним індивідуальним і колективним досвідом. Авторська модель Другої світової війни в романі «Хуртовина» витворена митцем з офіційного тексту війни з використанням ментального й національного складників, уведенням широкого кола приватних наративів, глибокою ліризацією оповіді та яскравою жіночою візією війни (створює образ дієвої української жінки, яка відіграє важливу роль у ході історії). Морально-психологічні чинники в романі вкорінені в субстанціональний ґрунт народного життя. Завдяки цьому особистісний первень твору перетікає в епічний, а роман про мешканців подніпровських сіл стає романом про увесь народ. А. Шиян майстерно подає велику історію через малу, конкретно-людська доля не дистанціюється від загальнонародної.

У **Висновках** узагальнено основні положення та результати дослідження. У межах роботи на матеріалі прози А. Шияна ми здійснили спробу осмислити феномен соціалістичного реалізму в українській літературі ХХ ст., зокрема, функціонування українського варіанта соцреалістичного дискурсу.

Постать А. Шияна посідає значне місце в історії української літератури радянської доби, хоч і не вписана до загальнорадянського чи республіканського соцреалістичного канону. Він був представником покоління, яке сформувалося на хвилі національного відродження. Вироблення оригінального мистецького почерку в письменника збіглося в часі з формуванням офіційного канону соцреалістичної естетики. Як наслідок – цей синтез був органічним і прийнятним для прозаїка. Це зумовило шлях його «самовписування» в силове поле тоталітаризму й вільне послуговування у творчості кодами тоталітарної естетики. Його не можна назвати митцем поневоленої праці. Своїми романами «Гроза» і «Хуртовина» автор увійшов у золотий фонд радянської романістики й отримав визнання читачів.

Огляд радянських та сучасних наукових праць, присвячених соціалістичному реалізму (Ю. Борєва, І. Голомштока, О. Гребенник, Б. Гройса, Т. Гундорової, Г. Гюнтера, Є. Добренка, І. Захарчук, К. Кларк, Д. Маркова, О. Роготченка, А. Синявського, О. Сінченка, В. Хархун, Ю. Хатюніна та інших), дозволив зробити висновок, що в радянський час існувало моністичне сприйняття методу, яке зазнало розколу в пострадянській науковій думці. Однозначним є той факт, що соцреалізм не виник одразу як викінчена естетична та художня система, він витворювався поступово, як результат низки політичних і культурно-історичних зрушень епохи. За час ревізії радянського мистецтва соцреалізм пройшов шлях від вульгарно-соціологічного методу до культурно-історичного явища. Тож соцреалізм – багаторівневий культурно-історичний феномен, який за допомогою ключових маркерів конструював реальність відповідно до тоталітарної моделі.

Спираючись на праці, присвячені проблемі дискурсу (дослідження Н. Арутюнової, С. Денисової, Є. Добренка, О. Дьоміної, Ю. Караулова, Ю. Степанова), ми сформуваємо цілісне бачення ролі й місця дискурсу в літературознавчій практиці та виробили власний підхід до дискурсу в рамках

досліджуваної теми. Отже, соцреалістичний дискурс – складне утворення, що виникло в літературі радянської доби в результаті взаємодії влади та слова (мови), із залученням власної лексики й граматики та ідіостилю митця (для індивідуалізації). Створення і сприйняття такого типу дискурсу стає успішним лише в межах особливого ментального світу, що вибудовується владою у свідомості об'єкта. Соцреалістичний тип дискурсу – це комунікативний процес, уписаний у соцреалістичний контекст. Його результат – занурений у ситуацію радянської культури текст, у якому знаходять відображення її специфічні характеристики. Саме тому такі тексти варто трактувати як один із найрепрезентативніших документів часу, ключ до розуміння того, що відбувалося в радянську добу.

Дослідники (О. Губієва, Ю. Мушкетик, Д. Шлапак) зараховують А. Шияна до першого покоління творців української літератури радянської доби, представників золотого фонду класики. Окрім прозових творів (працював у жанрі оповідання, повісті, роману, нарису), він знав і як драматург та перекладач. Вивчення соцреалістичного дискурсу його прози є надзвичайно актуальним, оскільки своєю творчістю він репрезентує літературу радянської доби та усередненого письменника, чий твори зорієнтовані на масову аудиторію. У зв'язку з цим, його постать є класичним зразком літератури соціалістичного реалізму в її українській проекції. Світоглядна парадигма письменника сформувалася під впливом кількох чинників: сімейного оточення (стихія українського села, знайомство з творами класиків), подій Жовтневої революції та участі в письменницьких організаціях «Молодняк» і ВУСПП. Процес становлення письменницької позиції та шліфування майстерності якнайкраще ілюструють твори раннього періоду (оповідання «Війна», «Жолобок», «Лісокради», «Мавра», «Савел Калюжний», «Товариші»).

Дослідження літературно-критичної рецепції творчості Анатолія Шияна дає підстави твердити, що для радянської критики характерною була партійна спрямованість критичних виступів, навішування «ярликів» і практика ідейно-політичних оцінок художніх творів. Згідно з рецептивною моделлю, яку протягом тривалого часу створювала радянська критика, піком творчості митця було визначено романи «Гроза» та «Хуртовина»; високу оцінку отримала повість «Баланда» як сильний ідейний дебют автора в царині великих прозових форм, однак поза увагою не залишилася його художня невідшліфованість; «Магістраль» була визнана актуальним тематично (для 1930-х рр.), але слабким у розкритті теми (через недостатню вивченість) романом. Критики також відзначили цей твір як дебют письменника-соцреаліста в жанрі роману, приклад зростання творчого таланту. На повість «На голубій Десні» чекала інша доля – її назвали «ідейно-творчим зривом» (О. Килимник), відверто невдалою спробою й практично викреслили з творчої спадщини автора. Така модель стала орієнтиром для подальшої рецепції його творчості й на довгий час закріпила у свідомості читачів програмовий образ А. Шияна та його текстів.

На основі аналізу життєвого і творчого шляху прозаїка ми розробили періодизацію його творчості. Вона складається з п'яти послідовних періодів (етапів) та відображає творчу еволюцію митця. Відзначимо, що художні недоліки були характерні для його творів протягом усіх періодів, а сильні твори чергувалися зі

слабшими (ранні «Гроза» – «Не здаюсь!», «Баланда» – «Озерянки»). Своїми хронологічними межами періодизація дотична до історичних етапів СРСР й близька до проблемно-тематичного комплексу соціалістичного реалізму на різних етапах його розвитку.

Особливістю реалізації виробничої теми у творчості А. Шияна (нарис «Галерія» та роман «Магістраль») є психологізм та індивідуалізм у зображенні персонажів і подій. Унікальність «Магістралі» полягає в тому, що автор на одному рівні із темою перетворювальної праці розкриває проблему людських взаємин у багатогранності їхніх проявів. Паралельно з трудовою магістраллю (об'єктивно існуючою) митець змальовує життєву магістраль своїх героїв – суб'єктивний простір, у якому кожен робить свій вибір. Саме ця магістраль, дистанційована від виробничих процесів, стає полем авторського дослідження людської психології. Складовими психологізму А. Шияна були: характеристика через деталь (виразність і промовистість); майстерність психологічного розкриття образу; тонкі деталі правдивої психологізації. Це дало можливість сприймати характери героїв у їхній повноті та неоднозначності, побачити людину за щільним полотном виробничого роману. Ще однією особливістю «Магістралі» стала порушена автором проблематика – виховання та перевиховання людини через колектив (найповніше втілена в образі Кліма Раздорина). Такий підхід до виробничого роману дає підстави класифікувати «Магістраль» як роман-виховання.

Радянська ідеологія (через конструювання радянської дійсності у свідомості народу) оприявлювалась у літературі шляхом реалізації ключових ідеологем у межах методу соціалістичного реалізму. Така визначена партійною лінією дійсність (через розкриття ключових ідеологем, змалювання образів-концептів, конструювання реальності тощо) знайшла своє послідовне вираження у творах митця. Також ми можемо стверджувати факт наявності концептуальної зумовленості відтворення радянської дійсності: А. Шиян, будучи частиною цієї дійсності, моделював світ художнього тексту з присутнім опертям на культивовану соцреалізмом програму творення образу радянської держави та соціалістичного способу життя. Для художнього оформлення дійсності він використав своєрідні маркери – перехідні ідеологеми універсального характеру («ворог», «старший брат», «велика родина», «батько народів», «нова людина», «колгосп», «світле майбутнє»).

Письменник вдається до використання ідеологем уже в ранніх творах. Так, ідеологема «ворог» у Шияна-початківця еволюціонує від примітивно-власницького трактування («Лісокради») до більш глибокого класового («Імандра», «Товариші», «Жолобок», «Баланда»). Ідеологеми постають на сторінках творів як автономні одиниці, взаємодоповнюючи й увиразнюючи одне одного.

Попри сильний соцреалістичний характер творів А. Шияна, надзвичайно відчутним залишається яскраво виражений національний складник, характерними рисами якого є: «шиянівський пейзаж», увага до побутових деталей, пантеїзм, закоріненість в усну народну творчість, багатий етнографічний матеріал, співіснування макрокосму (радянське) та мікркосму (національне), ліризм, глибокий гуманізм.

Боротьба в письменника двовимірна й представлена у вигляді дихотомії: Жовтнева революція – Друга світова війна. Ці дві події в різний час були основними об'єднувальними чинниками для радянського суспільства. Хронологічний діапазон між цими датами перебуває в постійному напруженні, очікуванні, мілітарному за своєю природою. Проаналізувавши твори воєнної тематики, ми дійшли висновку, що А. Шиян був бійцем на війні, але бійцем ідеологічним, який мав свою зброю і перед яким було поставлено свої цілі. Твори воєнної тематики були покликані посилити дух патріотизму, загострити мілітаристські прагнення СРСР, створити міф радянської «визвольної армії» й тотального героїзму, нівелювати попередню жорстокість радянської влади (голодні й криваві 1930-ті рр.). У художньо-публіцистичних творах митець створив суспільно-консолідувальний образ війни та змалював тотальний патріотизм пересічних громадян.

Роман «Хуртовина» (1979–1980) розкрив історію українського народу від часів громадянської війни до перемоги над фашизмом. Твір, хронологічно значно віддалений від подій Другої світової війни, не подає ревізійної моделі війни, постулюючи офіційно деклароване її тлумачення. Однак радянська людина-воїн має українське «обличчя», ретрансльоване через національну психосвідомість письменника. Авторська модель створена з опертям на офіційний текст війни з акцентом на гіперболізованій героїзації, міфіві «Великої Вітчизняної війни» (витворений шляхом актуалізації мілітарних ідеологем «велика сім'я», «дружба народів», «ворог», «герой», «щоденний героїзм», «тотальний патріотизм», «оборонна війна», «визвольна армія» тощо). Попри заглибленість у процес виконання вимог офіційної моделі війни, не можна ігнорувати художню майстерність А. Шияна в змалюванні пейзажів, людських образів, у передачі настроєвості тла. На окрему увагу заслуговує виписаний автором образ української жінки у війні – дієва особистість, яка відіграє важливу роль у ході історії. Основу післявоєнного життя та реабілітації свідомості письменник вбачав у родині, Батьківщині та любові (багатовимірна категорія в прозаїка). Відзначимо глибокий гуманістичний пафос твору та ліризацію оповіді. Ці риси також стають органічною частиною авторської художньої моделі Другої світової війни.

У творах воєнної тематики А. Шиян обрав пріоритетні для СРСР напрями висвітлення війни. Так, у митця поєднуються дві моделі війни – парадно-романтична (радянська) та трагічна (національна). У романі «Хуртовина» та книжці нарисів «Партизанський край» представлені традиційні набори прикладів героїзму представників різних національностей.

Загалом дискурсивні характеристики текстів письменника позначені домінуванням радянського політичного дискурсу над художнім і публіцистичним. Політична векторність дискурсу прози автора не залишає сумнівів, прагматичні та ідеологічні установки є дієвим механізмом витворення його художнього світу. Творчість А. Шияна не виходила за межі офіційного соціалістичного методу. Легітимізація прозаїка як соціаліста відбулася через державне (партійне) визнання автора – публікація творів, виступи на літературних вечорах, прийняття в СПУ, державні відзнаки та нагороди.

А. Шиян був письменником чіткого ідейного спрямування, правильної «формовки» (Є. Добренко). У своїх поглядах і творчості він не лише не бажав іти проти режиму, не вважав за потрібне це робити. Митець, чия свідомість формувалася в межах радянської доби, став її органічною частиною.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Коновалова О. Літературно-критична рецепція творчості Анатолія Шияна у советській періодичній пресі / О. Коновалова // *Spheres of culture : Journal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science, and Cultural Studies*. – Lublin, 2015. – Vol. X. – P. 112 – 120.
2. Коновалова О. І. Радянська дійсність у нарисах Анатолія Шияна : рівні відтворення / О. І. Коновалова // *Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Філологічні науки*. – 2013. – № 22(281). – С. 45 – 53.
3. Коновалова О. І. Соцреалістична концепція позитивного героя та її реалізація в ранній творчості Анатолія Шияна / О. Коновалова // *Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Філологічні науки*. – 2013. – № 4(264). – Ч. III. – С. 15 – 22.
4. Коновалова О. І. Художні особливості прози Анатолія Шияна раннього періоду / О. І. Коновалова // *Вісн. Запоріж. нац. ун-ту : зб. наук. пр. Сер. : Філологічні науки*. – Запоріжжя : Запоріж. нац. ун-т, 2013. – № 2. – С. 50 – 55.
5. Коновалова О. І. Проза Анатолія Шияна перших років війни (збірка «Не здаюсь!») / О. І. Коновалова // *Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Філологічні науки*. – 2014. – № 1(284). – Ч. I. – С. 155 – 162.
6. Коновалова О. І. Радянська людина з обличчям українця : авторська візія Анатолія Шияна / О. І. Коновалова // *Літератури світу : поетика, ментальність і духовність : зб. наук. пр.* – Вип. 14 / ДВНЗ «Криворізький національний університет», 2014. – К. : «НВП Інтерсервіс», 2014. – С. 176 – 186.
7. Коновалова О. Авторська модель війни (на матеріалі роману «Хуртовина» Анатолія Шияна) / Олена Коновалова // *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених : зб. наук. пр.* – Вип. 22. – К., 2015. – С. 168 – 173.
8. Коновалова О. Виробнича тематика і шляхи її художньої реалізації в романі Анатолія Шияна «Магістраль» / Олена Коновалова // *Наук. вісн. Міжнар. гуманіст. ун-ту. Сер. : Філологія*. – 2015. – № 17. – Т. 1. – С. 4 – 17.
9. Коновалова О. Анатолій Шиян : життя та творчість / О. Коновалова // *Науковий пошук молодих дослідників : зб. наук. пр. студ. Філологічні науки*. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. – № 8. – С. 54 – 61.
10. Коновалова О. І. Особливості творчої манери Анатолія Шияна у створенні пейзажу / О. І. Коновалова // *Перший крок у науку : матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (Луганськ, квітень 2013 року)*. – Луганськ : Глобус-Прінт, 2013. – Т. 1. – С. 283 – 287.
11. Коновалова О. І. «Галерія» : виробнича тема очима Анатолія Шияна / О. І. Коновалова // *Мови та літератури у полікультурному суспільстві : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Маріуполь, 14 листопада 2014 року) / за заг. ред.*

д.пед.н., проф. Соколової І. В., к.філол.н, доц. Бумбур Ю. М. – Маріуполь : МДУ, 2014. – Ч. I. – С. 46 – 49.

12. Коновалова О. І. «Homo Sovieticus» у житті та літературі / О. І. Коновалова // Чинники розвитку філологічних наук у ХХІ столітті : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 28 – 29 листопада 2014 року). – Л. : «Наукова філологічна організація “ЛОГОС”», 2014. – С. 76 – 80.

13. Коновалова О. Дискурс у сучасному науковому осмисленні / О. Коновалова // Актуальні наукові дослідження в сучасному світі : матеріали Х Міжнар. наук. конф. (Переяслав-Хмельницький, 23 – 24 лютого 2016 року). – Переяслав-Хмельницький, 2016. – Вип. 10. – Ч. 3. – С. 126 – 131.

14. Коновалова О. Ідеологема «ворога» у художньому просторі творів Анатолія Шияна / О. Коновалова // Українська література від давнини до сучасності : парадигми, напрямки, проблеми (до 105 річниці від дня народження доктора філологічних наук, професора Михайла Давидовича Бернштейна) : матеріали Міжвишів. наук. читань. – Запоріжжя : Запорізь. нац. ун-т, 2016. – С. 65 – 68.

15. Коновалова О. Соціалістичний реалізм у літературознавчому дискурсі / О. Коновалова // Мова. Література. Історія. Культура. Проблеми вивчення та викладання : зб. ст. I Міжнар. наук. інтернет-семінару (Ланьчжоу, 18 квітня 2016 року) / гол. ред. Лі Ялінь. – КНР. : Вид-во «Ланьчжоуський політехнічний університет», 2016. – С. 105 – 115.

АНОТАЦІЯ

Коновалова О. І. Проза Анатолія Шияна : соцреалістичний дискурс. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література. – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди МОН України. – Харків, 2016.

У дисертації вперше системно досліджується творчість Анатолія Шияна (1906–1989). На матеріалі його прози осмислюється феномен соціалістичного реалізму в українській літературі ХХ ст., зокрема, функціонування українського варіанта соцреалістичного дискурсу.

Письменник моделював художній світ з присутнім опертям на культивовану соцреалізмом програму творення образу радянської держави та соціалістичного способу життя, використовуючи ідеологеми «ворог», «велика родина», «світле майбутнє» тощо. Попри це, надзвичайно відчутним залишається яскраво виражений національний складник творчості автора, характерними рисами якого є: «шиянівський пейзаж», увага до побутових деталей, пантеїзм, закоріненість в усну народну творчість, багатий етнографічний матеріал, співіснування макрокосму (радянське) та мікрокосму (національне), ліризм, психологізм, глибокий гуманізм.

Ключові слова: виробнича проза, воєнна проза, Друга світова війна, ідеологема, ліризм, психологізм, соціалістичний реалізм, соціалістичний дискурс.

АННОТАЦИЯ

Коновалова Е. И. Проза Анатолия Шияна: соцреалистический дискурс. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01. – украинская литература. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды МОН Украины. – Харьков, 2016.

В диссертации комплексно исследуется соцреалистический дискурс и особенности его функционирования в прозе украинского писателя советской эпохи Анатолия Шияна. На основании анализа его прозы исследованы особенности функционирования национального варианта соцреалистического дискурса с такими составляющими, как: интерпретация производственной темы сквозь призму психологизма; идеологемы-маркеры реконструкции советской действительности; национальная составляющая в творчестве писателя и ее взаимодействие с соцреализмом; официальная визия и авторская ревизия событий Второй мировой войны.

Опираясь на трактовку соцреализма как господствующего метода культуры тоталитарной эпохи, который регламентировался политической доктриной и идеологией, мы используем понятие соцреалистического дискурса – сочетание идеологического и политического дискурсов в тоталитарном контексте; сложное образование с собственной лексикой и грамматикой, что возникло в результате взаимодействия власти и слова (языка). Также в результате тщательного исследования жизненного и творческого пути А. Шияна, было сформировано представление об особенностях мировоззренческой парадигмы писателя и ее влиянии на процесс творчества. На основе архивных материалов и литературно-критических работ советского времени создана модель литературно-критической рецепции творчества писателя-соцреалиста, согласно которой произведения писателя долгое время имели четкую идеологическую иерархию. Нами разработана периодизация его творчества. Она состоит из пяти периодов, каждый из которых имеет свои вершинные образцы, хронологические рамки и идейно-тематические узлы.

В исследовании отмечается, что тема индустриализации раскрыта в творчестве А. Шияна через произведения «Галерия» и «Магистраль», в которых автор обращается к классическим приёмам производственной прозы, терминологии, описаниям производственных процессов. Уменьшить давление формализма и индивидуализировать эти произведения писателю удалось благодаря введению в повествование частных нарративов. Авторское звучание прозы этого жанра усиливает последовательное использование приемов психологизма.

Идеологемы (ментальные мировоззренчески насыщенные единицы) присутствуют в творчестве писателя на всех этапах, выступая элементами конструирования реальности. Они были концептуальными узлами ранних («Лесокрады», «Имандра», «Желобок») и важными компонентами более поздних произведений («Гроза», «Метель», «Марьяна»).

На основе исследования уровней взаимодействия национального и соцреалистического компонентов в творчестве А. Шияна, определены наиболее выразительные ментальные черты, среди которых: национальный вектор, антеизм, лиризм, внимание и постоянное обращение к усному народному творчеству, созерцательность, эмоциональная привязанность к родной земле.

Военная художественно-публицистическая («Не сдаюсь!», «Землёй родной», «Партизанский край») и художественная «Метель») проза репрезентовали в творчестве прозаика официальную визию и авторскую ревизию событий Второй мировой войны. В художественно-публицистических произведениях Анатолий Шиян обращается к официальному мифу войны, акцентируя внимание на начальном этапе войны, на ключевых идеологических посылах и концепции «оборонной войны СССР». Авторская модель войны, раскрытая в трилогии «Метель», создана писателем из официального текста войны с использованием ментальной и национальной составляющих, введением широкого круга частных нарративов, глубокой лиризацией повествования и ярким женским видением войны, а парадная риторика сочетается с глубоко драматическим индивидуальным и коллективным опытом героев.

Ключевые слова: производственная проза, военная проза, Вторая мировая война, идеологема, лиризм, психологизм, социалистический реализм, соцреалистический дискурс.

SUMMARY

O. I. Konovalova. Prose of Anatoliy Shyian: the social-realistic discourse. — The manuscript copyrights.

Thesis for a Candidate Degree in Philological Studies. – Speciality 10.01.01 – Ukrainian Literature. – H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2016.

It was investigated based on the analysis of the prose work of Anatoliy Shyian the features of a national version of a social-realistic discourse with such components as: the interpretation of the subject of manufacture through the lens of psychologism; the ideologeme-markers of the reconstruction of Soviet reality; the national component of creative work and its interaction with social realism; the official vision and the author's revision of World War Two. It was the investigation of life and work paths of the Ukrainian Soviet writer Anatoliy Shyian. It was formed an idea of the features of the writer's ideological paradigm and its impact on the creative process. It was generalized the model of the literary-critical reception of the creative work of the writer-social realist on the basis of the archive materials and the literary-critical investigations of Soviet time; the division of his creative work into periods was made. It was formed the general idea of the figure of Anatoliy Shyian in Ukrainian Soviet literature and of his prose writing under the terms of the socialistic realism.

Key words: production prose, war prose, World War Two, ideologeme, lyricism, psychologism, socialist realism, socialist discourse.